

Poszukiwanie nowego krajobrazu obszarów poprzemysłowych

Alina Pancewicz

Searching for
New Postindustrial
Landscape Areas

Wprowadzenie

Introduction

Czynnikiem sprawczym procesu odnowy jest dążenie człowieka do nieustannego rozwoju oraz stworzenia idealnego miejsca zamieszkania, pracy i wypoczynku, pozostającego w zgodzie ze środowiskiem przyrodniczym i kulturowym. Efektem końcowym jest krajobraz, który „stanowi ważny składnik jakości życia ludzi we wszystkich miejscach: w obszarach miejskich, na wsi, w obszarach o wysokim stopniu degradacji, a także w obszarach o wysokiej jakości, w obszarach uznawanych za niezwykle piękne i obszarach codziennych”¹.

Współczesny krajobraz zurbanizowany powinien być odzwierciedleniem zasad zrównoważonego rozwoju, stanu kultury i świadomości mieszkańców. W przypadku miast i aglomeracji przemysłowych nie jest to takie oczywiste. Żywiotowo rozwijająca się eksploatacja surowców mineralnych, a szczególnie węgla kamiennego, rud cynkowo-ołowionych i piasku oraz działalność innych przemysłów, tj.: hutnictwa żelaza, cynku lub energetyki, doprowadziła w nich do największych antropogenicznych przeobrażeń i zakłóceń w funkcjonowaniu struktury przestrzenno-funkcjonalnej. W efekcie oprócz transformacji środowiska przyrodniczego: deformacji powierzchni ziemi, zakłócenia stosunków hydrologicznych, degradacji

gleb, przekształcenia szaty roślinnej czy zubożenia świata zwierzęcego, zmienił się także krajobraz oraz warunki życia człowieka.

Współcześnie obecność terenów zdegradowanych, ich skala, brak pomysłu na ponowne wykorzystanie, rozległość zagrożeń, deficyt narzędzi i metod planistycznych oraz środków finansowych, powoduje, że przywrócenie stanu równowagi między naturą a kulturą, przy równoczesnym zaspokojeniu potrzeb człowieka, może być trudne. Odnowa krajobrazu, równoważna z osiągnięciem równowagi pomiędzy środowiskiem przyrodniczym a zbudowanym, staje się w wielu przypadkach luksusem, na który nie każde miasto lub region może sobie pozwolić. W wielu przypadkach jednak to co stanowi zagrożenie może stać się szansą na wykreowanie nowego wizerunku obszarów przemysłowych.

Przyrodnicze przekształcenia krajobrazów poprzemysłowych

Natural transformation of postindustrial landscapes

Po 1980 roku wraz ze zmianą struktury gospodarczej przemysłu oraz rozwojem nowych technologii, wiele komponentów środowiska przyrodniczego uległo przekształceniu. Dostrzeżono wartość ziemi

Ryc. 1. Stanowisko dokumentacyjne „Blachówka” w Bytomiu (fot. A. Pancewicz)

Fig. 1. Documentation site „Blachówka” in Bytom (photo by A. Pancewicz)

jako zasobu naturalnego, rozczęto także działania zmierzające do restrukturyzacji przemysłu. Zczęto na nowo postrzegać elementy charakterystyczne dla krajobrazu przemysłowego: hałdy, wyrobiska, sztuczne zbiorniki wodne. Niektóre z nich okazały się wartościowe pod względem geologicznym (odkrywki, ostańce, zapadliska, zalewiska) i przyrodniczym (bogate florystycznie zbiorowiska roślinne, nowe kombinacje gatunków). Nieliczne są unikalne w skali regionu (nieczynne kamieniołomy w Blachówce i Czeladzi, warpie w okolicach Tarnowskich Gór), inne stanowią obiekty unikatowe w skali kraju lub Europy (hałda sodowa w Jaworznie, zwałowiska w rejonie Manchesteru) [Tokarska-Guzik 2002]. Najcenniejsze zachowane formy środowiska przyrodniczego, obejmowane ochroną prawną, wraz z elementami pozostawionymi naturalnej sukcesji, tworzą swojego rodzaju „zielone

wyspy”, stanowiące przeciwwagę dla silnie zurbanizowanych obszarów miast i aglomeracji (ryc. 1, 2).

Pozostawienie kreacji krajobrazów wyłącznie naturze byłoby jednak zbyt prostym uproszczeniem problemu. Przyroda ma to do siebie, że nawet najbardziej zniszczona i przetworzona będzie się odradzać, a wraz z tym zjawiskiem krajobraz będzie zyskiwał na wartości. „Przyroda nigdy nie szpeci krajobrazów – uważa Weronika Wiśniewska – przyroda, jeśli nawet niszczy, robi to o wiele piękniej niż ludzie pod warunkiem jednak, że zniszczenia pozostają w kręgu jej świata. Skutki tych zniszczeń, chociaż bywają nieodwołalne, z godnością pokazują jej siłę i grozę, którą zresztą natura przyodzieje z czasem w nową, równie urodziwą, szatę”². Poszczególne jej elementy deformują krajobraz jedynie wtedy gdy są nieumiejętnie traktowane przez człowieka. Czasem wystarczy jednak śmiała

wizja i twórcze podejście, by w krajobrazie zdegradowanym dostrzec piękno i zmienić go w nową jakość. Wtedy przyroda może być nie tylko tłem, ale kształtować fizjonomię środowiska na równi z pozostałymi elementami. Powstaje nowy krajobraz, który mimo skali przekształceń może być harmonijny. Wyzwaniem dla przekształcania krajobrazów poprzemysłowych jest połączenie rozwiązań technologicznych z czynnikiem społecznym oraz środowiskowym, przy jednoczesnym twórczym poszukiwaniu nowych wartości. W tym kontekście rozpoznanie walorów przyrodniczych obszarów poprzemysłowych, wskazanie miejsc szczególnie wartościowych, godnych ochrony, zachowania czy przetworzenia i nowego zagospodarowania, nabiera szczególnego znaczenia [Pancewicz 2011].

Kreacja nowych krajobrazów poprzemysłowych

Creation of new postindustrial landscapes

Biorąc pod uwagę udział przyrody w kształtowaniu krajobrazu, wykorzystanie antropogenicznych elementów środowiska przyrodniczego w powiązaniu z dziedzictwem kulturowym, może stać się atrakcją, której popularność i umiejętne wykorzystanie ma szansę przy-

Ryc. 2. Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Żabie Doły”, na granicy Bytomia, Chorzowa i Piekary Śląskich (fot. A. Pancewicz)

Fig. 2. Natural-landscape complex „Żabie Doły” in Bytom, Chorzów, Piekary Śląskie boundary (photo by A. Pancewicz)

Ryc. 3. Sztuczny zbiornik wodny w Czeladzi
(fot. A. Pancewicz)

Fig. 3. Artificial body of water in Czeladź
(photo by A. Pancewicz)

nieść obszarom zurbanizowanym korzyści ekonomiczne, społeczne i środowiskowe.

Postępująca koncentracja ludności w mieście, kurczenie się powierzchni obszarów wartościowych przyrodniczo, dążenie do poprawy jakości przestrzeni miejskiej i jakości życia jej mieszkańców, powodują, że antropogeniczne elementy środowiska przyrodniczego, pozostawione naturalnej sukcesji stały się dla społeczności miejskich najłatwiej dostępną możliwością korzystania z terenów zieleni w obrębie obszarów zurbanizowanych (ryc. 3, 4). Wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa rośnie również moda i zapotrzebowanie na aktywny wypoczynek i powszechnie dostępne tereny do jego uprawiania. Tereny przemysłowe, opuszczone i zdegradowane wraz z poszczególnymi formami antropogenicznymi, odpowiednio przekształcone i zagospodarowane stały się odpowiedzią na to zapotrzebowanie.

W wielu miastach i regionach zachodnioeuropejskich już od kilkudziesięciu lat podejmuje się próby planistyczno-urbanistycznej odnowy, zmierzające do pobudzenia ich rozwoju ekonomicznego, przestrzennego i funkcjonalnego oraz zwiększenia atrakcyjności krajobrazu (działania podejmowane w Nord-Pas-de-Calais, w Veneto, regionie Dessau-Bitterfeld-Wittenberg, w Zagłębiu Ruhry, na Dolnych Łużycach czy Poczdamie, Berlinie, Hamburgu, Barcelonie, Bilbao). Poszukuje się

Ryc. 4. Hałda „Ruda” w Zabrze-Biskupicach
(fot. A. Pancewicz)

Fig. 4. The post-mining dump „Ruda” in Zabrze-Biskupice (photo by A. Pancewicz)

nowych możliwości i kierunków rozwoju terenów zdegradowanych, określających i identyfikujących innowacyjny sposób postrzegania krajobrazu poprzemysłowego (ryc. 5). Współcześnie podejmowane działania są powiązane z próbami kompleksowego zarządzania zasobami środowiska oraz tworzenia systemów scalających elementy przyrodnicze. Akcentują one aspekt zrównoważonego rozwoju powiązanego z czynną ochroną krajobrazu.

Kompleksowe strategie odnowy obszarów zurbanizowanych przeprowadzane są zarówno w skali lokalnej, jak i regionalnej. Dla wielu z nich osią przekształceń oraz krajobrazowymi wyróżnikami stały się poszczególne elementy środowiska

zdegradowanego, takie jak: wyrobiska, hałdy, sztuczne zbiorniki wodne czy zanieczyszczone przez przemysł rzeki i tereny nadrzeczne [Pancewicz 2011]. Przekształcenia te obejmują nie tylko pojedyncze elementy, ale również rozległe połacie zniszczonych obszarów, które poprzez swoją skalę i odmienność od powszechnie panujących kanonów piękna, stają się magnesem przyciągającym turystów. Te działania nie wynikają jedynie z potrzeby stworzenia pięknego widoku lecz są odzwierciedleniem potrzeby ładu przestrzennego, stworzenia środowiska zamieszkania pozostającego w zgodzie z przyrodą i wymaganiami społeczności miejskich.

Działania w skali lokalnej Activities at the local scale

Z punktu widzenia działań lokalnych, próba syntetycznego ujęcia problematyki dotyczącej procesów odnowy krajobrazu przemysłowego jest zadaniem nieco ryzykownym i problematycznym. Wynika to z faktu, iż każdy obszar miejski charakteryzuje się niepowtarzalną sytuacją gospodarczo-polityczną i krajobrazowo-przestrzenną. W wielu przykładach przekształcanych miast widoczne jest jednak zastosowanie i powtórzenie sprawdzonego na innych obszarach modelu działań transformacyjnych, ekonomicznie i społecznie udanych, zakończonych sukcesem. Zastosowanie takiego modelu do różnych kulturowo-obszarów może prowadzić do przeobrażenia, a wręcz zaniku oryginalnej natury miejsca, zagubienia tożsamości i ujednolicenia terenów w sposób utrudniający odróżnienie ich od in-

nych obszarów miejskich. Z drugiej strony może prowadzić także do odnalezienia uniwersalnych wartości, których zastosowanie stanie się punktem wyjścia dla wykreowania nowej tożsamości miejsca. Włączenie w ten proces elementów środowiska przyrodniczego zdegradowanych przez działalność przemysłową, otwiera nowe możliwości kreatywnego zagospodarowania tkanki miejskiej. Rozbudowanie za ich pomocą systemów przyrodniczych jest impulsem dla zmiany wizerunku i sposobu postrzegania miast oraz przyspieszenia ich rozwoju przestrzennego. Ze zmianą struktur przyrodniczych, uściśleniem systemu powiązań krajobrazowych, wiąże się nadzieję na odniesienie korzyści ekonomicznych, zmianę profilu gospodarczego oraz nowe inwestycje związane z turystyką, rekreacją lub aktywizacją życia kulturalnego. Działania te pociągają za sobą szereg kolejnych inwestycji konsekwentnie rozwijających sys-

tem przyrodniczy, aktywizujących nowe kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego, zmieniających krajobraz miast.

Opracowana dla **Poczdamu** kompleksowa wizja planistyczna, przeprowadzona w ramach BUGA 2001, przedstawiająca Poczdam jako „miasto roślin”, zakładała z jednej strony rewaloryzację obszarów dziedzictwa kulturowego (cennych zespołów urbanistycznych i pałacowo-parkowych), z drugiej zaś rozwój współczesnych funkcji miejskich w oparciu o tradycję i krajobraz. W ramach kompleksowej rewaloryzacji wyodrębniono cztery strefy krajobrazowe: park BUGA, Historyczne Stare Miasto, miejsca nad rzeką i pola, obejmujące zarówno obszary zurbanizowane, jak i przyrodnicze. W procesie poszukiwania pomiędzy nimi równowagi wykorzystano tereny powojenne, które po przekształceniu w funkcje rekreacyjne, włączono w system przyrodniczy (ryc. 6). Częścią przekształceń stały się także zdegradowane tereny dawnych stoczni nadrzecznych zagospodarowane w kierunku przyrodniczym, z zachowaniem walorów krajobrazowych. Nad rzeką poprowadzono trasy tematyczne, ukazujące m.in. zdegradowane elementy środowiska przyrodniczego (glinianki na trasie ceglarskiej – *Havelländische Ziegel-tour*) [Schröder 1999].

W **Ronneburgu**, podczas BUGA 2007, w miejscu wyrobiska po kopalni uranu, w dolinie o długości 250 m, wykreowano nową przestrzeń

Ryc. 5. Gelsenkirchen, Zagłębie Ruhry
(fot. B. Buława)

Fig. 5. Gelsenkirchen, Ruhr Region
(photo by B. Buława)

Ryc. 6. Volkspark, Poczdam
(fot. K. Rostański)

Fig. 6. Volkspark in Potsdam
(photo by K. Rostański)

rekreacyjną. Jej elementem charakterystycznym jest spinający brzegi doliny most nazywany „ogonem smoka”. W efekcie powstał nowy krajobraz (*neue-landschaft*), który stał się wizytówką miasta.

1. W **Cottbus**, niegdyś centralnym ośrodkiem przemysłowym Łużyckiego Zagłębia Węglowego, istotą rewitalizacji była zmiana wizerunku miasta górniczego. Elementem reorientacji przestrzennej była rozbudowa systemu przyrodniczego miasta poprzez stworzenie nowych powiązań krajobrazowych, zachowanie i podkreślenie walorów krajobrazu naturalnego, tworzenie nowych kompleksów zieleni oraz

włączenie w ten system terenów nadrzecznych. W ramach Wystawy Ogrodniczej BUGA'95 powstał nowy kompleks zieleni, położony pomiędzy Parkiem Branitz, ogrodem zoologicznym a doliną Sprewy. Projektanci nawiązali do głównej idei kompozycyjnej stosowanej przez Hermana von Pücklera – podkreślili walory naturalnego krajobrazu poprzez tworzenie sekwencji wewnątrz krajobrazowych, połączonych ze sobą osiami widokowymi. Duży nacisk położono na kompozycję, estetykę miejsca i wykorzystanie naturalnych elementów środowiska przyrodniczego. Miasto zostało włączone do programu IBA Fürst

Pückler Land jako jeden z obszarów przekształceń krajobrazu noszący nazwę „Jezioro w mieście – miasto nad jeziorem” (*Seestadt-Stadtsee*). Problemy jakie poruszono dotyczyły ładu ekonomicznego, społecznego i przestrzennego. Podjęto się rozwiązania problemu bezrobocia i wyludniania się miasta. Położono nacisk na rozwój turystyki opartej o istniejące i planowane zasoby przyrodniczo-krajobrazowe miasta i okolic oraz rozwój nauki i wysoko zaawansowanych technologii. Przewidziano także przekształcenie wyrobiska kopalni węgla brunatnego Cottbus-Północ w duży zbiornik wodny Ost-See, w zamiarze czyniąc z niego jeden z bardziej atrakcyjnych ośrodków wypoczynkowych w skali kraju [*Transformation...* 2001, www.cottbus.de] (ryc. 7).

W **Londynie**, na terenach wyrobisk starych żwirowni, użytkowanych jako składowiska śmieci, założono Stockley Business Park (1985). Teren uformowano tak, aby w krajobrazie występowały pagórki, doliny, stawy, zagajniki, trawniki pola golfowego, tereny do jazdy konnej czy tereny sportu. Wykorzystano do tego celu część starszych śmieci, które pokryto żwirem i specjalnie spreparowaną glebą. Cechą charakterystyczną tego parku są sztuczne zbiorniki wodne uformowane w wyrobiskach po eksploatacji gliny, zasilane przez wody opadowe z dachów, dróg i parkingów [Gasidło 1998].

2. W **Mediolanie**, na przełomie XX i XXI wieku, wiele terenów

Ryc. 7. Wyrobisko kopalni węgla brunatnego w Cottbus (fot. B. Buława)

Fig. 7. Brown Coal Mining excavation in Cottbus (photo by B. Buława)

zdegradowanych przekształcono w kierunku przyrodniczym. Wśród nich wyróżniają się projekty zagospodarowania zdegradowanych terenów przemysłowych oraz nadrzecznych na tereny zieleni miejskiej, autorstwa Andreasa Kipara i Giovanni Sala. Należą do nich m.in.: Milano Bicocca, gdzie 29 ha terenów pod fabryce Pirelli, przeznaczono na tereny zieleni; Park Kultury o powierzchni 16 ha, założony na terenach zajmowanych niegdyś przez fabrykę OM Scalo Romana T.I.B.B.; Park Publiczny położony na terenach byłych zakładów Innocenti-Maserati nad rzeką Lambro oraz obwodnicą miasta czy Park Borgoverde nad rzeką Martesana. Realizacje te poprzez stworzenie systemu zieleni powiązanej z elementami środowiska zbudowanego, stały się częścią procesu odnowy terenów miejskich oraz zmiany wizerunku przestrzeni miasta [www.landsrl.com].

Również w Polsce w wielu miastach przemysłowych podjęto działania zmierzające do zmiany wizerunku obszarów zurbanizowanych. Ich celem było przywrócenie zdegradowanym terenom stanu bliskiego „naturze”, kształtowanie nowych wartości cennych z punktu widzenia użytkownika przestrzeni miejskiej oraz kreacja nowych układów funkcjonalno-przestrzennych. Szansą dla kreacji krajobrazu stało się wykorzystanie obszarów i obiektów dziedzictwa przemysłowego, decydujących o tożsamości kulturowej. Większość podejmowanych

działań skupiła się na zmniejszeniu szkodliwości oddziaływania przemysłu poprzez naprawienie szkód i rekultywację w kierunku leśnym bądź rolniczym. Pozostałe dotyczyły rewitalizacji terenów przemysłowych na funkcje kulturowe, usługowe, mieszkaniowe lub biznesowe i naukowo-badawcze. Jedynie niewielki procent dotyczył przekształceń w kierunku przyrodniczym, rekreacyjnym. Wśród nich uwagę zwracają m.in.: projekt rewitalizacji zespołu sztucznych zbiorników wodnych „Amelung” zrealizowany w Chorzwie w 2007 roku; ośrodek sportowo-rekreacyjny „Dolomity Sportowa Dolina” w Bytomiu (2001–2002), Ośrodek Sportu i Rekreacji „Góra Kamieńsk” w Bełchatowie (2004) czy Park miejski w Bieruniu Nowym (1994) (ryc. 8).

Działania w skali regionalnej Activities at the regional scale

W wielu przypadkach odnowa krajobrazowa obszarów zurbanizowanych przybiera zasięg regionalny. W aglomeracjach przemysłowych koniecznością staje się ochrona zdrowych warunków życia, a więc troska o środowisko przyrodnicze, dostęp ludności miejskiej do terenów zielonych i wolnej przestrzeni, a także konieczność protekcji podmiejskich terenów otwartych przed narastającą presją eksploatacyjną. Wiążąca staje się skala powstałych problemów odzwierciedlająca się w krajobrazie.

Istotne jest kształtowanie twórczej wizji, nowej struktury i zróżnicowanie krajobrazu, które zapewnia atrakcyjność i konkurencyjność względem innych obszarów, stanowi także remedium na schematyczność sposobu postrzegania i myślenia o jakości przekształconego środowiska przyrodniczego. Wiele elementów przyrodniczych zdegradowanych działalnością przemysłową, powiązanych ze sobą, może stać się podstawą struktury regionalnej, kluczowym elementem kompozycji przestrzennej obszaru zurbanizowanego, czynnikiem sprawczym przekształceń krajobrazowych oraz podstawą ekologicznej odnowy regionów przemysłowych.

Regionalny Park Środkowych Niemiec jest przykładem eksponowania walorów kulturowych, społecznych, gospodarczych i przyrodniczych w formie zróżnicowanych krajobrazów. Zawiera on m.in.: rozległe krajobrazy poeksploatacyjne (pomiędzy Lipskiem a Halle), krajobrazy zurbanizowane: miejskie i podmiejskie oraz krajobrazy kulturowe i przyrodnicze. Łącząc je ze sobą kreuje nową jakość krajobrazu, wiąże struktury przyrodnicze z obszarami rozwijającymi się, stanowi także o ograniczeniach użytkowania terenów zurbanizowanych³. Jedną ze współczesnych realizacji, włączonych w obszar Regionalnego Parku Środkowych Niemiec, akcentujących aspekt zrównoważonego rozwoju oraz podkreślających znaczenie elementów środowiska przyrodni-

Ryc. 8. Zrewitalizowane zbiorniki antropogeniczne „Amelung” w Chorzowie (fot. A. Pancewicz)

Fig. 8. „Amelung” revitalised bodies of water in Chorzów (photo by A. Pancewicz)

czego i różnorodność krajobrazu, jest program restrukturyzacji „**Królestwo Ogrodów Przemysłowych**” (Industrielles Gartenreich) (1989–1999), w zdegradowanym przez przemysł regionie Dessau-Wittenberg-Bitterfeld. Program ten poprzez wydobycie i zachowanie walorów dziedzictwa kulturowego regionu, regenerację zniszczonych zasobów przyrodniczych, rozbudowę sieci obszarów chronionych oraz budowę systemu ekonomiczno-społecznego zorientowanego na potrzeby regionu, przyczynił się do jego odnowy. Zestawienie fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego z krajobrazem poprzemysłowym, pozwoliło na stworzenie tzw. trzeciego krajobrazu (*dritte Landschaft*), otwartego na potrzeby społeczności miejskich. Wskazano tym samym potrzebę ożywienia gospodarczego regionu, w tym małych i średnich miast. W efekcie stworzono sieć powiązań łączących główne atrakcje kulturowe, w tym rezerwat biosfery środkowej Łaby czy „Królestwo Ogrodów” Dessau-Wörlitz. Równoważącą lub uzupełniającą częścią sieci, stały się projekty krajobrazowe na obszarach dawnych kopalni odkrywkowych, jak: Ferropolis, tereny rekreacyjno-wypoczynkowe w rejonie dawnych kopalni w Bitterfeld lub sztuczne zbiorniki wodne Goitzsche/Pouch powstałe na terenach dawnych wyrobisk poeksploatacyjnych. Elementem spajającym poszczególne części systemu stały się szlaki piesze, rowerowe, wodne i kolejowe. Podstawą

idei „Królestwa Ogrodów Przemysłowych” było także współtworzenie spójnego systemu zieleni regionalnej, zapobiegającej rozlewaniu zabudowy podmiejskiej pomiędzy aglomeracjami [Schumacher 1998; Drapella-Hermansdorfer 2004].

3. W regionie Aachen/Maastricht/Liege (Euroregion Maas-Ren) w ramach programu EuRegionale 2008, stworzono plan rozwoju regionalnego pod nazwą „**Zielona Metropolia**” (*Grünmetropole*). Jego podstawą była odnowa krajobrazu bogatego w elementy środowiska kulturowego i przyrodniczego naznaczone działalnością przemysłową. Ważne stało się podkreślenie tożsamości regionu oraz relacji, których kluczem było powiązanie ludzi, miast i terenów zieleni, a także rekreacji, sztuki i przyrody. Zaproponowano stworzenie struktury regionalnej, której osią byłby system dwóch nakładających się na siebie tras: „Zielonej” i „Miejskiej” (*Grünroute* i *Metropolroute*), o długości około 200 kilometrów, tworzących urbanistyczne DNA „Zielonej Metropolii”. Trasa miejska w zamierzeniu miała łączyć centra poszczególnych miast, ich najważniejsze obszary kulturowe,

zielona zaś tereny otwarte z poszczególnymi terenami zieleni. Autorzy zaproponowali wykorzystanie elementów krajobrazu poprzemysłowego, w tym dominujących w krajobrazie regionu, częściowo zrehabilitowanych i zagospodarowanych hałd oraz wyrobisk pokopalnianych. Te różnorodne formy krajobrazu poprzemysłowego zdefiniowano jako kluczowe elementy kompozycji przestrzennej. Rozciągający się na długości 70 km łańcuch hałd, tzw. krajobraz z hałdami (*haldenlandschaft*) stał się osią kompozycyjną i funkcjonalną koncepcji. W skład założenia weszły pojedyncze hałdy, częściowo położone w granicach obszarów śródmiejskich, z których wiele na wskutek naturalnej sukcesji przekształciło się w tereny zieleni o znacznych walorach ekologicznych i rekreacyjnych. Obecnie na hałdach i wokół nich realizowane są parki miejskie, parki technologiczne oraz innowacyjne projekty mieszkaniowe (Alsdorf – Anna Park, Baesweiler – Carl-Alexander-Park lub park w Parkstadt Lumburg i Gangelt). Wokół dawnych wyrobisk, które zamieniono w sztuczne zbiorniki wodne, powstają ośrodki rekreacyjne (np.

Blausteinsee). Dzięki programowi EuRegionale 2008, elementy środowiska przyrodniczego zdegradowane działalnością przemysłową, stały się jednymi z głównych czynników przekształceń regionu [EuRegionale ... 2005; www.gruenmetropole.de].

W Polsce zrealizowanych projektów wpływających na kształtowanie regionalnej tożsamości krajobrazowej: kulturowej i przyrodniczej obszarów przemysłowych, zurbanizowanych było niewiele. Jedną z najlepszych realizacji nowego zagospodarowania terenów przemysłowych, znanym zarówno w Polsce, jak i w Europie, jest powstały w centrum Aglomeracji Górnośląskiej na granicy Chorzowa i Katowic **Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku** (1951), (ryc. 9). Wśród pozostałych wyróżnia się także pojezierze antropogeniczne „Pogoria” w Dąbrowie Górniczej (1938–2005), Leśny Pas Ochronny w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym (1968–1988) czy realizowany obecnie Park Wielokulturowy „Stara Kopalnia” w Wałbrzychu. Wiele podejmowanych inicjatyw nie zawsze kończyło się sukcesem, a znaczna ich ilość pozostała w sferze projektów i koncepcji.

Ryc. 9. Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie (fot. A. Pancewicz)

Fig. 9. Silesian Culture and Recreation Park in Chorzów (photo by A. Pancewicz)

Podsumowanie

Summary

Siłą strategii kształtujących krajobraz jest połączenie obszarów zdegradowanych i przyrodniczo cennych we wspomagające się i uzupełniające systemy (programy) odnowy. Potencjałem jest także formułowanie wizji przyszłości wkomponowanej w proces sporządzania i zatwierdzania planów zagospodarowania przestrzennego miast i obszarów przemysłowych, powiązane z postawą zachowawczą wobec relikwów przeszłości.

W poszukiwaniu nowego wizerunku obszarów przemysłowych widoczne są dążenia do określenia indywidualnych cech dominujących w danym krajobrazie, określonych przez elementy środowiska przyrodniczego. Wśród projektów, strategii i programów zmierzających do transformacji obszarów zurbanizowanych wyróżnia się cztery podejścia do postrzegania, ochrony i kreowania współczesnego krajobrazu przemysłowego:

- **produkcyjne** – realizacja celów praktycznych, podstawą jest eksploatacja złóż antropogenicznych, produkcja leśna oraz wykorzystanie energii odnawialnej na terenach przemysłowych; wiąże się z poszukiwaniem odmiennego sposobu użytkowania gruntów, prowadzi do wykształcenia nowych „krajobrazów”, wpływa na ożywienie

gospodarcze, walory przestrzenne i estetyczne;

- **rekreacyjne** – potencjał wodny i przyrodniczy, szansą rozwoju dla wyludniających się obszarów przemysłowych jest ponowne zagospodarowanie elementów środowiska przyrodniczego zdegradowanego działalnością przemysłową na funkcje wypoczynkowe, sportowe, turystyczne; ich potencjał tkwi w dużej sile przyciągania użytkowników oddziałującej na pobliskie ośrodki miejskie, tworzeniu nowych miejsc pracy na potrzeby rozwijającej się cywilizacji usługowej oraz oferowaniu różnorodnych możliwości spędzania wolnego czasu w kontakcie z naturą;
- **zachowawcze** – ochrona dziedzictwa przemysłowego, podkreślenie tożsamości kulturowej oraz spuścizny przyrodniczej (związanej z procesem naturalnej sukcesji), jest wyrazem świadomości człowieka oraz jego przywiązania do miejsca, tradycji, codziennego życia; wynika z tego sentymalna potrzeba ochrony elementów „z przeszłości”, identyfikujących miejsce, wpływających na wizerunek miasta/regionu, podkreślających jego odmienność i przemysłowy charakter;
- **inscenizacyjne** – inspiracja dla sztuki, wykorzystanie krajobrazu jako atrakcji turystycznej, a elemen-

tów środowiska przyrodniczego zdegradowanego przez przemysł jako punkt wyjścia do tworzenia aranżacji krajobrazowych w duchu land-artu, pozwala na nowe, estetyczne postrzeganie krajobrazu poprzemysłowego.

Każdy z tych krajobrazów cechuje się swoistą strukturą (rozumianą jako ilość i rodzaj występowania określonych walorów), różnorodnością (liczbą, jakością i natężeniem występowania poszczególnych elementów) oraz kompozycją przestrzenną (sposobem ich wzajemnego ułożenia i występowania). Kreując nowy krajobraz cechy elementów i obszarów zdegradowanych, przedstawiają być jedynie osobliwościami, stają się wartościami wyróżniającymi dane miejsce. W połączeniu z możliwością kształtowania nowego wizerunku oraz niezbędną innowacją techniczną, wartości te są atrakcją, której popularność i umiejętne wykorzystanie może przynieść korzyści ekonomiczne, przyrodnicze i społeczne, przywrócić ład przestrzeni oraz wpłynąć na sposób postrzegania współczesnych miast i aglomeracji poprzemysłowych.

Alina Pancewicz

Katedra Urbanistyki i Planowania
Przestrzennego
Wydział Architektury
Politechnika Śląska w Gliwicach
Department of Urban and Spatial Planning
Faculty of Architecture
Silesian University of Technology in Gliwice

Przypisy

¹ Preambuła Europejskiej Konwencji krajobrazowej, Florencja 2000.

² Wiśniewska W., 2002, *Krajobrazy codzienne*, „Zeszyty Naukowe”, nr 903, „Rozprawy Naukowe”, z. 308, Politechnika Łódzka, Łódź.

³ Kegl H., *Resource Region: Regional Park „Mitteldeutschland” – Central Germany*, artykuł dostępny na stronie: www.ceunet.de.

Literatura

1. Drapella-Hermansdorfer A. (red.), 2004, *Kształtowanie krajobrazu: idee, strategie, realizacje. Część I. Saksonia, Brandenburgia, Berlin*, praca zbiorowa, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
2. Dubois R., 1986, *Pochwała różnorodności*, Państwowy Instytut Wydawniczy.
3. EuRegionale 2008 Agentur GmbH, Masterplan Gruenmetropole. Industrielle Folgelandschaft des Nordraumes der Drei-Laender-Region, 2005.
4. Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000.
5. Gasidło K., 1998, *Problemy przekształceń terenów poprzemysłowych*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, nr 1408, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
6. Pancewicz A., 2011, *Środowisko przyrodnicze w odnowie krajobrazu poprzemysłowego*, monografia nr 345, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
7. Schröder T., 1999, *Gartenkunst ind Kultur in Potsdam* [w:] *Garten + Landschaft*, nr 2.

8. Schumacher H., 1998, *Das ganze Land ein Garten. Historische Kulturlandschaften an Havel, Elbe und Themse*, Potsdam, Dessau-Wörlitz, Richmond, Strauss Verlag, Potsdam.
9. Tokarska-Guzik B., 2002, *Walory przyrodnicze województwa śląskiego – stan, zagrożenia i perspektywy ochrony* [w:] *Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej – zagrożenia, ochrona i kształtowanie*, IV Forum Architektury Krajobrazu, „Biuletyn”, nr 40, Katowice.
10. *Transformation. Industrial Landscapes in the process of sustainable renewal*, LMBV, Berlin 2001.
11. Wiśniewska W., 2002, *Krajobrazy codzienne*, „Zeszyty Naukowe”, nr 903, „Rozprawy Naukowe”, z. 308, Politechnika Łódzka, Łódź.
12. www.ceunet.de
13. www.cottbus.de
14. www.gruenmetropole.de
15. www.landsrl.com